

Magtymgula akyl ýetirjek bolsaň...

Category: Filosofiýa, Goşgular, Kitapcy, Magtymgulyny öwreniş, Sözler

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Magtymgula akyl ýetirjek bolsaň... MAGTYMGULA AKYL ÝETIRJEK BOLSAŇ...

Beýik akylдар Magtymguly Pyragynyň döredijiligine düşünmek

üçin, onuñ her bir goşgusyny aýratynlykda derñew etmek gerek. Sebäbi goşgynyñ bir ýa iki setiri, hatda bir bendi-de şahyryñ aýtjak bolýan pikirini öz içine alyp bilmeýär. Magtymgulynyñ her bir goşgusynyñ manysyny dogry kesgitlejek bolsak, ilki bilen, goşgudaky sözleriñ, sözlemleriñ asyl manysynda ýa göçme manysynda ýa-da köp manyda gelýändigini anyklamak zerur. Käbir goşgularynda Magtymguly Pyragy köp many aňladýan sözleri ulanypdyr. Mysal üçin, «Ýykmaýan ärden» diýen goşgusynda akyldar:

Hiç köñül şatlygy çykmaz,
Bir köñül ýykmaýan ärden. –

diýip, adamyñ ähli adama hemişe ýagşylyk edip bilmejekdigini belleýär. Ynsanyñ haçanam bolsa bir wagt kimdir biriniñ göwnüni ýykmagy mümkin. Aýdaly, päk göwünli adam gowy adamlara ýagşylyk etjek bolsa, ýamanlaryñ göwnüne degmeli. Magtymguly bu iki setirinde köp manyly düşünje berýär. Şahyr:

Ýagşylyk tamasyn etmäñ,
Ýamanlyk çykmaýan ärden. –

diýen setirlerinde sözleri köp manyda ulanypdyr. Şol sebäpli bu iki setire anyk bir düşünje bermek bolmaýar. Ol goşgy setirleriniñ iki hili düşündirişi bar:

1. Ynsan adama ýagşylyk etmek üçin kalbyndan şol adama bolan ýamanlygyny, ýigrenjini çykarmaly, çünki, adam ýigrenýän adamyna ýagşylyk etmeýär.
2. Şahyr ajysy bolmadyk adamyñ süýjüsiniñ-de bolup bilmejegini nygtaýar. Özem bu düşündirişler biri-birini inkär etmeýär. Tersine, biri-biriniñ üstüni ýetirýär.

Magtymguly Pyragynyñ goşgy setirlerindäki sözleriñ hemmesini köp many aňladýan söz hökmünde düşündirjek bolmak nädogrudyr. Mysal üçin, akyldaryñ «Atça bolmaz» diýen goşgusyndaky:

Güýjüñ, kuwwatyñ gidende,
Ogul-gyzyñ ýatça bolmaz. –

diýen setirindäki «ýat» sözüni aýal manysynda düşündirjek

bolmak ýalňyşlykdyr. Yslam dininde aýal ýat hasaplanman, är-aýal bitewilikde bir jan, bir ten hasaplanýar (Kuran «Aýallar» süresi, 3-4-nji aýat). Beýik akyldar Magtymguly Pyragy-da yslama uýup, onuň adamzat barasyndaky ideýasyna uly hormat bilen garapdyr. Galyberse-de, türkmenleriň öz gadymy ynanjy boýunça-da, är-aýal biri-birine ýat görülmändir. Tanamaýan, bilmeýän keseki adama gyzyny durmuşa çykarmagy ata-babalarymyz özüne namys bilipdir. Türkmen gyz çykaranda, oglan ýeriň ýedi arkasyny yzarlap, onuň aslyna doly belet bolupdyr. Şol sebäpli Magtymgulyňyň «Atça bolmaz» goşgusyndaky «ýat» sözüne asyl manysynda düşünmeli.

Beýik akyldaryň käbir goşgularynda çekimlini uzyn aýdanyňda bir many, gysga aýdanyňda başga many berýän sözleri hem takyk anyklamaly. Magtymgulyňyň «Mala seretmez» diýen goşgusynda:

Dogmadyk oguldan dogan daş ýagşy,
Nadan ogul atasyna seretmez –

diýen setirlerdäki «daş» sözünüň çekimlisini gysga aýtmaly, çünki, Magtymguly öz ogluň bolmasa-da, daşyň-kesekiniň çagasynyň bolany ýagşy diýen ideýany bermäge synanyşýar. Şahyryň ol setirdäki «daş» sözünüň ikinji manysy bolsa, ogul bolmadykdan gyz bolany ýagşydyr diýen düşünjäni berýär. Türkmen gyzy kişi (keseki) maşgalasy hasaplaýar. Halkymyzyň gyzy kişi maşgalasy hasaplamagy kemsidilmek bolman, gelin bolup gelen gyzyň şol maşgalanyň aslynda bir jan, bir ten agzasydygyny nygtamak üçindir. Diýmek, ata-babalarymyzyň düşünjesine görä, gyz gelin bolup baran öýüniň şolar bilen deň derejedäki agzasydyr.

Magtymguly goşgularynda pikirini gaty gysga hem delilli esaslandyrypdyr. Şahyryň beýan edýän ideýasynyň aňyrsynda ýa-ha yslam kada-kanunlary ýa-da öz däp-dessurlarymyz, ynanjymyz ýatyr. Yslam dininde, ata-babalarymyzyň ynanjynda ýalan sözlemek halanmandyr. Magtymguly Pyragy-da goşgularynyň birnäçesinde ýalan sözlemegi berk ýazgarypdyr:

Hudany unudyp, ýalan sözländen,
Läkin, lal oturyp, dymmak ýagşydyr.

(«Gymmat ýagşydyr»).

Emma Magtymguly «Alan ýagşydyr» diýen goşgusynda:

Ýalançy Taňrynyň duşmany diýrler,
Emma jaý ýerinde ýalan ýagşydyr –

diýip, ýerini bilip ulansaň, ýalan söz aýtmagy aklaýan ýaly. Hakykatda bolsa, bu beýle däl. Ýalan sözüňem belli bir ýagdaýlarda uly hyzmat bitirýändigini şahyr gysgaça aýdyp geçipdir. Duşmanyňa doly syr bermezlik üçin, iki adamy ýa-da bozulan maşgalany ýaraşdyrmak üçin ýa-da arassa, päkgöwünli bir ynsany ölümden halas etmek üçin, ýalan sözlemeklige rugsat berilýär.

Magtymgula yslama uýan bolsa-da, dini fanatlar ýaly, ýa-da sufistlee ýaly, halky diňe Hudaýa çäksiz derejede tagzym etmäge çagyrmadyr. Ol yslam kadaz-kanunlaryny, dünýä hem ölümden soňky ýaşaýyş hakyndaky dini filosofiýany örän sada, ýöne kämil derejede halka düşündiripdir. Ol zerur halatynda pikiriniň ynamdarlygyny berkitmek üçin, şerigat kanunlaryna salgylanypdyr:

Bäş wagty berjaý kyl, musulman bolsaň,
Bilip, ahyretiň gamyny iýseň,
Janyň barlygynda haýyr gazansaň,
Rahat ýatjak ýeriň – kümmet ýagşydyr.
(«Gymmat ýagşydyr»)

Emma Magtymguly durmuş meselesini diniň filosofiýasy bilen çözmek pikirinden daşda bolupdyr. Ol ar-namysly, pähim-paýhasly bolmagy yslama uýmakdan ýokarda goýýar:

Kurany köýdürip, butga kyl sežde,
Merdumga azar iş ediji bolma.
(«Gidiji bolma»).

Şahyr aýdan sözünde tapylmaýan adamlardan dine müňkür bolan imansyzlaryň ýagşydygyny nygtaýar:

Her kim tapylmasa aýdan sözünde,
Dine müňkür bolan ýezit ýagşydyr.
(«Gymmat ýagşydyr»).

Magtymguly ýagşy niýetli adamyň Hatam ýaly sahy bolup, gyzyň
paýlaýan ynsandan has peýdalydygyna ynanyndyr:

Hatam bolup, günde gyzyň berenden,
Köňülde edilen hümmet ýagşydyr.

Dogrudanam, Magtymgulyň aýdyşy ýaly, ynsanyň gözünü
gyzyldan-puldan doýrup bolmaýar:

Kyrk şähri gyzyldan dolduran Karun,
Gözi gumdan doldy, puldan doýmady.
(«Ykbal bolmady»).

Ýagşy niýetli, päli arassa ynsan nebsini jylawlap, kanagatly
bolýar. Olar adamlaryň arasynda halallygyň artyp, haramlygyň
kemelmeginiň iň uly sebäpkärleridir. Diýmek, Magtymguly sahy
adamyň pul ýa bolmasa başga zady oňar-oňmaza berende, diňe bir
adama ýa-da bir maşgala kömek edýändigini, ýagşy niýetli
ynsanyň bolsa, ähli adamzada nusgadygyny nygtapdyr.
Magtymguly adamzadyň gözünüň doýmaz-dolmazlygyny bellese-de,
maddy dünýäniň baýlygyny-da, lezzetini-de inkär etmändir:

Mollalar ahyret sözün söýlärlär,
Müňkür olma, gerçek işdir eýlärlär.
Kim biler ki ahyretde neýlärlär,
Iýip, içip, münüp, guçup öt ýagşy.
(«Ýat ýagşy»).

Bu goşguda Magtymguly ynsanyň kyýamatda nähili borka diýip,
özünü howsala basdyryp ýörmän, Ýaradanyň halal eden zatlarynyň
ählisinden adama ýerlikli peýdalanmagy ündeýär. Sufistleriň
howsala bilen aýdyşy ýaly, Hudaý adamlara diňe özüne tagzym
etmegi buýurmandyr. Ol ynsana halal ýol bilen iýip-içmegem,
münüp-guçmagam gadagan etmändir. Adamzadyň Allanyň rugsat eden
halal lezzetinden ýüz öwürmegi diňe bir jemgyýetiň däl, älem-

jahanyň hem sazlaşygyny bozýar.

Magtymguly durmuşda rysgal-döwletiň adamzat üçin esasy arzuwdygyna düşünişdir. Şonuň üçinem ol her bir musulmanyň maddy baýlykdan ýeterlik paýynyň bolmagyny diläpdir:

Muhammet ymmaty malsyz bolmasyn,
Malsyz bolsa, dogan-gardaş ýat bolar.
(«Ýat bolar»).

Magtymguly pany dünýäde garyba mynasyp baha berilmeýändigini, olaryň kemsidilýändigini, rysgal-döwletli ynsana bolsa artykmaç baha berilýändigini belläpdir:

Garyp aýak ýalaň, kendir guşakdyr,
Bir märekä barsa, orny aşakdyr.
Garyplar at münüp, depse eşekdir,
Döwletliler eşek münse, at bolar.
(«Ýat bolar»).

Magtymguly her hili ýagdaýda-da ynsany sabyrly bolmaga çagyryýar, bisabyrlygy, gyssanmaçlygy betbagtçylygyň gözbaşy hasaplaýar:

Bisabyr gul tiz ýolugar belaga,
Sabyrly gul dura-bara şat bolar.

Gysgaça aýdanyňda, Magtymguly yslama uýsa-da, sufizm wekillerine uly hormat bilen garasa-da, ähli babatda yslam filosofiýasyny özüne baş ýörelge hasaplamandyr. Ol, ilki bilen, türkmen halkynyň agsysyna aglaýar. Magtymguly türkmeniň ylmynyň-bilminiň, edebiniň-ekramynyň ýokary bolup, tire-taýpa dawalaryndan saklanyp, bir döwlete gulluk etmegini arzuwlaýar. Magtymgulyň bu mukaddes arzuwy bolsa, Garaşsyzlyk zamanasynda hasyl boldy.

Döwletmyrat ÝAZGULYÝEW.

edebiyatwesungat_99 Magtymgulyňyň öwreniş